

Юля Карпюк,

кандидат психологічних наук,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Yulia Karpyk,

Candidate of Psychological Sciences,
Precarpathian National University
Named after Vasyl. Stefanyk
(Ivano-Frankivsk)

УДК 159.922.32: 923.2

УТВЕРЖДЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ ЗАСОБАМИ ХРИСТІАНСЬКОЇ МОРАЛІ

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF SPIRITUALITY MEANS OF CHRISTIAN MORALITY

Стаття присвячена проблемі виявлення умов та механізмів впливу християнської моралі на ціннісно-орієнтаційну сферу молодших школярів. Дотримуючись принципу світськості освіти, автор зуміла поєднати зусилля найбільш дієвих соціально-психологічних факторів, акумульованих у шкільних, громадських та релігійних інституціях, досягнувши при цьому позитивних результатів у формуванні та трансформації християнських цінностей.

Ключові слова: релігійна віра, християнська мораль, ціннісно-орієнтаційна сфера, ціннісні орієнтації, духовність, духовні цінності, молодший шкільний вік.

This article is devoted to the problem of identifying the conditions and mechanisms of Christian morality in the field of value-orientation younger pupils. Adhering to the principle of secular education, the author has managed to combine the efforts of the most effective psychosocial factors accumulated in school, civic and religious institutions, thus reaching positive results in the formation and transformation of Christian values.

Keywords: religious faith, Christian morals, values and orientation field, values, spirituality, spiritual values of primary school age.

Стаття посвящена проблеме выявления условий и механизмов влияния христианской морали на ценностно-ориентационную сферу младших школьников. Придерживаясь принципа светскости образования, автор сумела объединить усилия наиболее действенных социально-психологических факторов, аккумулированных в школьных, общественных и религиозных учреждениях, достигнув при этом положительных результатов в формировании и трансформации христианских ценностей.

Ключевые слова: религиозная вера, христианская мораль, ценностно-ориентационная сфера, ценностные ориентации, духовность, духовные ценности, младший школьный возраст.

Постановка проблеми. Згідно з культурно-історичною теорією Л.С. Виготського, джерела і детермінанти розвитку свідомості й пізнання індивіда лежать у площині надбань людської культури, а отже, особлива роль у процесі їх формування належить структурам та інституціям суспільної свідомості. У такому випадку «соціальні цінності трансцендентні індивідуальній свідомості та діяльності і, безумовно, первинні стосовно індивідуально-психологічних ціннісних утворень» [8, с.19]. Тим самим підкреслюється, що цінність існує незалежно від конкретного суб'єкта, однак вона відкривається йому, коли він взаємодіє з опредмеченими носіями цінностей, витворами культури, іншими людьми.

Зважаючи на це, ціннісно-смилова сфера індивіда повинна піддаватися цілеспрямованому формуванню, якщо ми хочемо забезпечити «розширене відтворення» культурної спадщини людства, еволюційну наступність суспільних ідеалів. Понад те, можна з усією підставою стверджувати, що процес формування смислових утворень молодих людей (особливо на ранніх етапах онтогенезу) завжди був і залишатиметься предметом особливої уваги науковців і педагогів-практиків, оскільки від успішності розв'язання цієї проблеми залежатиме подальший поступ нашої держави, нації і суспільства загалом.

Мета статті - теоретично обґрунтувати та підтвердити результатами емпіричних досліджень можливість цілеспрямованого впливу на ціннісно-орієнтаційну сферу учнів з допомогою найбільш доступних за умов загальноосвітньої школи засобів утвердження християнської моралі.

Основний виклад матеріалу. Якщо спробувати узагальнено описати стрижневу основу освітньої моделі національної школи радянської доби, то насамперед у ній виразно має бути представлений дидактичний

складник, який, незважаючи на проголошену єдність навчання і виховання, у кращому вигляді міг бути реалізований за принципом «навчаючи виховуй». Власне, і робота вчителя оцінювалась (та й продовжує оцінюватись) здебільшого за результатами успішності учнів, їх знанням потенціалом, за кількістю перемог на різного роду предметних олімпіадах, а також тих учнів, хто вступив до вишів. Попри це, виховний процес у тогочасній школі здійснювався значно цілеспрямованіше, а отже, і ефективніше, ніж за нашого часу. Його результативність ми схильні пояснювати не лише чітко налагодженою системою тоталітарного ідеологічно-пропагандистського впливу на зростаюче покоління, а й тим (і це особливо важливо), що за умов функціонування різноманітних навчальних закладів (шкіл, технікумів, вишів) діяла чітка структура дитячих та молодіжних організацій, яка мала значний вплив на особистість.

Залишаючи поза увагою політико-ідеологічну спрямованість цих організацій, варто наголосити на тому, що їх функціонування мало величезну психолого-педагогічну цінність, оскільки завдяки їм здійснювався важливий вплив на індивідів. Кожен фахівець у галузі психології і педагогіки розуміє, наскільки важливо для дитини шкільного віку усвідомлювати приналежність до тієї чи іншої групи, відчувати силу особистісного «Я», ідентифікованого і представленого категорією «Ми», особливо якщо група має чітко визначену мету, є носієм соціально-значущих цінностей, а продуковані та утверджені нею види і способи діяльності сприяють особистісному розвитку, адже навчальна діяльність за своїм способом організації та результативністю засвоєння є індивідуально-орієнтованою (кожен вчиться сам для себе), тому вона не має консолідуючої основи.

Таким чином, заборонивши в умовах школи існування старих, політично заангажованих молодіжних та дитячих організацій і не створивши на їх місці нових, більш дієвих, ми позбулися не лише вагомих важелів виховного впливу на дітей, а й позбавили їх можливостей здійснювати самоорганізацію та самореалізацію таких потрібних (зокрема у виховному плані) видів діяльності, адже життя дитини, навіть за умов школи, не повинно зводитися лише до навчальної діяльності.

Попри те, що традиційний навчальний процес за умов сучасних загальноосвітніх закладів і далі спрямований переважно на розвиток когнітивної сфери особистості школяра, у положеннях національної програми «Освіта (Україна XXI століття)» та «Національній доктрині розвитку освіти в Україні» одним із пріоритетних напрямів державної політики в цій галузі є питання гуманізації та морального відродження суспільства. Людина має виховуватися не просто як носій певної суми знань, а передовсім – як громадянин України, соціально активний її будівничий і водночас творець самого себе, як людина зі сформованими моральними настановами, ціннісними орієнтаціями, високою культурою праці і поведінки.

Між тим, наразі немає загальноовизнаної, чіткої, логічно переконливої моделі виховного впливу на учня, у якій була б зафіксована необхідна система рис, особистісних якостей, поведінкових стратегій, ціннісних орієнтацій, які варто проектувати та формувати в нього за умов школи і за рівнем розвитку яких визначався б виховний ефект. Тому більшість звичайних загальноосвітніх навчальних закладів здійснюють цей процес, виходячи з творчих можливостей людей, яким доручено цю надто складну і дуже важливу ділянку роботи.

Однак у системі освіти є школи, які у вихованні зростаючих поколінь мають чітко визначену мету, а також способи і методи її досягнення. І хоча вони не мають широкого представництва на теренах нашої держави, все ж нам би хотілося поділитись деякими напрацюваннями, здобутими в процесі організованого нами дослідження в Католицькій школі м. Івано-Франківська. Слід наголосити на тому, що такого роду школи є муніципальними і створюються на прохання громадськості та релігійних організацій. Вони є загальноосвітніми, проте в реалізації своєї виховної програми адміністрація школи керується постулатами християнської моралі, розвиваючи та утверджуючи їх всіма доступними (за умов школи) засобами.

У процесі дослідження, котре проводилось упродовж 2008-2012 рр., нами було охоплено близько 300 учнів різних класів звичайних загальноосвітніх шкіл (сільських і міських), а також учнів Католицької школи м. Івано-Франківська, до того ж серед сільських шкіл ми обирали школи в гірській місцевості (Яремчанський та Надвірнянський р-ни), оскільки керувались припущенням, що найбільш яскраво у сфері самосвідомості учнів постулати християнської моралі повинні бути представлені в учнів Католицької школи, далі слідували учні сільських (гірських) шкіл і, врешті, діти міських шкіл.

Добір досліджуваних вибірок робився таким чином, щоб молодші школярі контрастували між собою, при цьому основна відмінність стосувалася показників незалежної змінної: тобто одна вибірка перебувала в середовищі утвердження християнської моралі (Католицька школа), а інша була позбавлена такої можливості (типова ЗОШ). Моделювання відповідної ситуації із залученням представників цих двох полярних груп дозволяло надалі виявити цілу низку подібних або гомогенних (у середині цих вибірок) і відмінних (у показниках між ними) ціннісних орієнтацій. Також інформативною для нас вважалася модель, згідно з якою вивченню підлягали не лише досліджувані діти цього віку, а й старші учні, які, перебуваючи в цьому самому середовищі, засвоювали і формували в собі відповідну мораль, а отже, завдяки цим умовам досягли певного розвитку своєї ціннісно-орієнтаційної сфери.

В основу гіпотези нашого дослідження було покладено твердження про те, що в молодшому шкільному віці окремі компоненти самосвідомості починають ускладнюватися та утворювати цілісну систему. Однак їх повноцінний розвиток потребує відповідних психолого-педагогічних умов, головним складником яких є утвердження в шкільному середовищі відповідних цінностей, змістову основу яких становитиме християнська

мораль. Завдяки спільній діяльності і спільному впливу з боку педагогічного, учнівського і родинно-батьківського колективу християнські цінності утверджуватимуться у сфері самосвідомості молодшого школяра як певні ціннісні орієнтації, настановлення, способи мислення, поведінки й діяльності.

Обраний нами напрям досліджень є надзвичайно значущим для визначення подальшої виховної парадигми зростаючих поколінь. Саме те, що за останні десятиріччя дедалі більше науковців, політичних і культурних діячів, учителів, батьків починають усвідомлювати необхідність повернення до християнських цінностей (як найбільш стійких та універсальних), які не підвладні жодній політичній чи ідеологічній кон'юктурі, робить такого роду дослідження особливо важливими, адже власне християнські цінності стали основою розвитку всієї української культури, інтегрувавшись з іншими спорідненими смислами (звичаями, традиціями), упродовж сторіч вибудовували ціннісний світ сім'ї, особистості, стосунків.

Незважаючи на те, що з-поміж дослідників немає єдності щодо оцінки феномену релігійної віри, вони практично одноставні в питаннях впливу релігії на духовний розвиток особистості, при чому позитивний вплив здебільшого пов'язують із її автентичністю (істинністю), оскільки остання завжди тісно корелює з утвердженням і продукуванням в її суб'єктів таких рис і властивостей, як людяність, гуманізм у стосунках, безкорислива допомога людям, відсутність агресивних тенденцій тощо.

Про надзвичайно важливу роль віри людини у становленні та розвитку її духовності свідчать багато чинників, з-посеред яких особливе місце, на думку М. Боришевського, посідають моральні чесноти, котрі покладені в основу віри, зокрема християнські заповіді, які для віруючої людини є внутрішніми інстанціями, регуляторами її духовного життя та поведінки [4, с.402-404].

З відродженням національної самосвідомості перед сучасною психологією і педагогікою постало завдання - формування високодуховної гармонійно розвиненої особистості. Істинне, глибинне «Я» людини, органічно пов'язане з духовністю, є могутньою синтезувальною силою, яка підтримує єдність особистості, суперечить формуванню саморуйнівних тенденцій у її психіці. Духовність, за М.Бердяєвим, завжди пов'язана з Богом, є здобуттям внутрішньої сили, опірності, протидії владі світу та суспільства над людиною. Людський дух завжди повинен прагнути до трансцендентності – того, що перевищує людину, й лише за такої умови вона не «втратить» саму себе, а навпаки, досягне гармонії та щастя [2, с.165-167].

Духовність у психології інтерпретують як домінування в системі мотивів особистості її вищих базових потреб: пізнавальної, етико-естетичної і соціальної потреби жити, діяти «для інших». Духовність – це вершинний ціннісно-смысловий зміст людської психіки – «вершина особистості» [6, с. 166].

Глибокий психологічний зміст також закладено у тезі Л. Анциферової, де стверджується, що «Христова істина не співвимірна з істинами розуму, бо Бог – не тільки об'єкт віри, але також і засіб одкровення про Себе. Віра є основою духовного зростання людини» [1, с. 8], а тому вона має пройти певні етапи розвитку в душі суб'єкта, сприяючи пізнанню себе, особистісній самореалізації та досягненню психологічної зрілості («особистісна зрілість». – Г. Олпорт) [10, с.132]. В. Несмелов влучно підмітив, що «...думаючи про Бога, людина думає і про себе, тому релігійна свідомість людини завжди та неодмінно є складовою частиною її самосвідомості» [9, с. 251].

У ході дослідження знайшло підтвердження положення про те, що між релігійною вірою і ціннісно-орієнтаційною сферою особистості існує тісний зв'язок. Понад те, ми показали, що саме християнські постулати (за певних умов) можуть стати потужним чинником розвитку і утвердження гуманістичних духовно-моральних цінностей.

Ставлення до людини в християнстві ґрунтується на вихідній тезі про те, що людина – абсолютна цінність, найвища субстанція, «міра всіх речей» (адже вона розглядається як образ Божий, як творіння Боже). Зразком моральної досконалості, навчання й життя для християн є центральна божественна постать Ісуса Христа, земне життя якого залишається ідеальним прикладом для всіх поколінь. Розпочинати виховання у дитини почуття цінності іншої людини слід у дошкільному віці, оскільки саме за цього періоду інтенсивно проявляється і формується психологічний механізм емпатії (І. Бех, М. Боришевський).

Утверджуючи в людині милосердя, потребу піклуватися про іншого, інтерес до неповторної індивідуальності кожного, вимогливості до себе, терпимості та подібні їм якості, виховні інституції формують не тільки відповідне ставлення до іншого і до самої себе, а й закладають у структуру особистості ціннісні критерії її подальшого ставлення до інших сторін навколишньої дійсності. Особлива роль у цьому процесі належить передусім батькам, родині, церкві, педагогам, а тому його ефективність можлива лише за участі всіх виховних інституцій, що повинні тісно співпрацювати між собою.

Проведені нами теоретичні розвідки дали змогу констатувати, що процес засвоєння моральних знань молодшими школярами суттєвим чином залежить від їх здатності до правильного сприйняття моральної ситуації, адекватності оцінки моральних учинків, розуміння моральних мотивів. Поряд із цим необхідно виховувати органічну єдність між правильним розумінням моральної ситуації і вмінням школярів співпереживати, співчувати, тобто виховувати особистісне ставлення до тих чи інших моральних явищ, учинків. Зважаючи на те, що для дітей молодшого шкільного віку характерними є емоційне сприймання, навіюваність, довірливість, схильність до наслідування, високий авторитет учителя, саме ці властивості забезпечують широкі можливості для формування моральних почуттів. Особливу увагу слід приділити міжособистісним взаєминам у колективі,

оскільки в цій сфері найчастіше виникають ситуації морального вибору, від правильного розв'язання яких залежить здобуття суб'єктом необхідного морального досвіду та знань.

Низькі когнітивні можливості щодо об'єктивування показників розвитку ціннісної сфери у дітей цього віку зробили можливими індикатори розвитку та формування емоційно-чуттєвої сфери, а також показники накопичення життєвого досвіду у вигляді сформованих умінь, настанов, звичок та форм поведінки (зокрема ті характеристики, які вказували б на розвиток сумління, в основі якого покладено такі моральні почуття, як сором, провина, задоволення від доброго вчинку, власна гідність).

Оскільки основним у проявах та формуванні сумління є почуття і переживання особистості, то процес відвідування дитиною богослужінь, її участь у Святому причасті, ритуальних чи театралізованих діях, співпереживання, співчуття одноліткам (мирянам) у їх життєвих проблемах та негараздах повинні сприяти розвитку цього утворення. Адже завдяки щоденному практикуванню у виконанні своїх християнських обов'язків дитина має можливість відрефлексовувати своє «Я», свої дії і вчинки, свою поведінку, свої місце і роль у цьому світі.

Якщо зважити на той факт, що у Католицькій школі реалізуються спеціальні завдання, спрямовані на постійний аналіз власних дій і вчинків у контексті основних християнських заповідей, то стає зрозумілим, наскільки інтенсивно відбувається процес становлення механізму рефлексії, який і впливає на основні характеристики ціннісної сфери самосвідомості молодших школярів звичайної і Католицької школи.

Незважаючи на об'єктивні труднощі, низький рівень самосвідомості молодших школярів, а отже, і їхніх уявлень про моральне «Я» та ціннісну сферу своєї особистості, нам вдалося в процесі дослідження виявити стійкі та щільні зв'язки між основами християнської моралі і ціннісною сферою досліджуваних учнів і тим самим не лише підтвердити наше припущення, а й зробити важливі **ВИСНОВКИ**:

1. Християнські цінності повинні посісти гідне місце в загальній стратегії виховного впливу на учня. Духовному особистісному росту дитини повинні сприяти люди з найближчого соціального оточення (сім'я-родина, вихователі, педагоги, психологи, духовні наставники), активна християнська позиція яких спрямована на постійне утвердження ідеалів добра і любові як основи формування християнських чеснот.

2. Теоретично обґрунтовано й доведено, що найбільший вплив на формування ціннісно-орієнтаційної сфери особистості мають мотиви, які пов'язані з механізмом моральної самоідентифікації. Прагнення відповідати моральному зразку і отримати схвалення від авторитетного дорослого стають вагомим чинником інтеріоризації соціальних норм, способів і форм поведінки. Дія цього механізму значною мірою пояснює формувальний вплив з боку наявного соціокультурного середовища на розвиток морального «Я» особистості на ранніх стадіях онтогенезу. Перебуваючи в середовищі домінування та утвердження християнських цінностей, діти молодшого шкільного віку засвоюють і формують в собі адекватну мораль.

3. Установлено, що умови Католицької школи є надзвичайно сприятливими для формування і розвитку моральних почуттів, оскільки завдяки щоденному практикуванню у виконанні своїх християнських обов'язків, дитина має можливість відрефлексовувати своє «Я», свої дії і вчинки, свою поведінку, своє місце і роль у цьому світі. Спеціальні завдання, які щоденно практикуються з учнями цієї школи, спрямовані на постійний аналіз власних дій і вчинків у контексті основних християнських заповідей, що значно прискорює і поглиблює розвиток механізму особистісної рефлексії. Цьому ж сприяє фасилітуючий стиль родинно-педагогічного спілкування, який завдяки християнсько-аксіологічній єдності цих суб'єктів не лише об'єднує і робить однимцями педагогів школи, батьків і учнів, а значно підвищує рівень мотивації поведінки і відповідальності за їх спільну справу.

1. Анциферова Л.И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Л. Колберга и его школы) /Л.И.Анциферова // Психологический журнал. - 1999. - Т. 20. - № 3. - С. 5-17.
2. Бердяев Н.А. Философия свободы / Бердяев Н.А. - М.: Правда, 1989.
3. Бех І. Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини /І.Д.Бех // Педагогіка толерантності. - 2001. - С. 16-21.
4. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / Мирослав Боришевський. - К.: Академвидав, 2010. - 416 с. (Серія «Монограф»).
5. Братусь Б.С. Психология. Нравственность. Культура / Б.С.Братусь. - М.: Роспедагенство, 1994. - 262 с.
6. Выготский Л. С. Соб. соч. - Т.1. - М., 1982. - С.166.
7. Джемс В. Многообразие религиозного смысла. - Спб., 1993.
8. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности /Д.А.Леонтьев. - М.: Смысл, 1999. - 487 с.
9. Несмелов В.В. наука о человеке /В.В.Несмелов. - Казань, 1906. - Т.2.
10. Олпорт Г. В. Личность в психологии / Г. В. Олпорт. - М.: КСП+; СПб.: Ювента, 1998. - 345 с.